Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

ПРОБЛЕМИ ДИДАКТИКИ ІСТОРІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 11

Кам'янець-Подільський
2020

УДК 94:37.02(082)
ББК 63.3я43+74.202
П78

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 14716-3687 ПР від 12.12.2008 р.

Друкується за ухвалою Вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 10 від 29 жовтня 2020 р.)

Рецензенти:

О. Реєнт, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент АН НАН України, заступник директора Інституту історії України НАН України.
В. Марчук, доктор історичних наук, професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Редакційна колегія:

С. Копилов, доктор історичних наук, професор *(голова, науковий редактор)*;
І. Кучинська, доктор педагогічних наук, професор *(заступник голови)*;
В. Дубінський, кандидат історичних наук, доцент *(відповідальний секретар)*;
П. Вербицька, доктор педагогічних наук, професор;
О. Добржанський, доктор історичних наук, професор;
В. Мисан, кандидат педагогічних наук, доцент;
І. Боровець, кандидат історичних наук, доцент;
І. Коляда, доктор історичних наук, професор;
В. Степанков, доктор історичних наук, професор;
О. Струкевич, доктор історичних наук, професор;
А. Філінюк, доктор історичних наук, професор;
О. Федьков, доктор історичних наук, професор;
І. Пігович, технічний редактор.

П78 **Проблеми дидактики історії:** збірник наукових праць / [редкол.: С. Копилов (голова, наук. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Вип. 11. 200 с.

У збірнику розглядаються проблеми теорії та методології дидактики історії, викладання курсів вітчизняної та всесвітньої історії у ЗВО, а також окремі аспекти методики навчання історії у закладах загальної середньої освіти, подаються рецензії на новітні публікації навчально-методичного характеру. Видання розраховане на науковців, викладачів суспільних дисциплін і студентів.

УДК 94:37.02(082)
ББК 63.3я43+74.202

Адреса редакційної колегії: кафедра всесвітньої історії, історичний факультет, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32300.

© К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2020

МАТЕРІАЛИ ІІ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ГУМАНІТАРНА ОСВІТА В ВИЩІЙ ШКОЛІ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ»

УДК 94:378.091.3:373.5.011.3-051]:378.4(477-25)НПУ

Іван Шкурко
м. Київ

ЕВОЛЮЦІЯ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ У ТРАДИЦІЯХ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ НПУ ІМЕНІ М. ДРАГОМАНОВА: ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНТЕНТ

На основі документів, виявлених у Центральному державному архіві громадських об'єднань України, а також поточного архіву автора статті, мемуарів і спогадів професорів, доцентів, деканів і їх заступників, випускників історико-педагогічного факультету НПУ імені М. Драгоманова показано еволюцію підготовки учителів історії і суспільствознавства та методистів з виховної роботи. Розкрито зміст навчальних програм 1970-х років з «Історії педагогіки», а також пропедевтику майбутніх учителів з учительською професією. Дослідження базується на свідченнях викладачів кафедри педагогіки Київського державного педагогічного інституту ім. О. Горького, наданих автору даної роботи в 1970-1974 рр. Проаналізовано тематику і основні напрямки змісту програм з дисциплін «Вступ до педагогіки», «Педагогіка школи», «Вступ до учительської спеціальності».

Ключові слова: *еволюція, історичний факультет, навчальні плани і програми, учитель історії і суспільствознавства, методист з виховної роботи.*

Еволюція підготовки учителів історії і суспільствознавства в НПУ імені М. Драгоманова пройшла складні і нерідко досить суперечливі етапи розвитку. Вони пов'язані з діяльністю різних курсів, інститутів, університету Св. Володимира, Педагогічного інституту при цьому університеті, Київського інституту народної освіти імені М. Драгоманова, Київського педагогічного інституту імені О. Горького, інших навчальних закладів. Змінювалась назва факультету: історичний, історико-педагогічний, історичної освіти, Інститут історичної освіти тощо. Вводились нові навчальні плани і програми підготовки учителів історії і суспільствознавства, багатопрофільні спеціальності. 1970-і роки започаткували сталий розвиток

© Іван Шкурко, 2020

підготовки учителів історії і суспільствознавства у київському регіоні. Введено науково-обґрунтований п'ятирічний навчальний план спеціальності 2108 «Історія і педагогіка» і кваліфікація спеціаліста «Учитель історії і суспільствознавства, методист з виховної роботи». Водночас зауважимо, що проблема підготовки учителів історії і суспільствознавства, зокрема у традиціях історичного факультету НПУ імені М. Драгоманова, на тепер ще не отримала глибокого вивчення.

Метою наукової статті є спроба проаналізувати 50-річний шлях відновлення і розвитку історичного факультету НПУ імені М. Драгоманова, сформулювати авторську позицію та розкрити зміст підготовки учителів, переважно за кваліфікацією «методист з виховної роботи».

Бережно перегортаю пожовклий документ від 23 березня 1865 року «О приготовлении учителей Гимназий и Прогимназий» [... и возложении этого дела на Университеты], який і започаткував підготовку студентів історико-філологічного і фізико-математичного факультетів до вчительського звання в Київському університеті Св. Володимира. «Студенти, які виявили бажання стати вчителями, слухають лекції Професорів цих факультетів разом з іншими студентами і окрім цього мають особливі заняття, пристосовані до їхньої майбутньої професії, під керівництвом Професора педагогіки і деяких з Професорів факультету. Після закінчення загального університетського курсу вчительські кандидати... причисляються на один рік до Гімназій для практичних занять, а після підтвердження їх педагогічних здатностей призначаються на посади вчителів Гімназій і Прогімназій[1].

Еволюція підготовки учителів історії прямо чи опосередковано пов'язана з діяльністю різних авторитетних педагогічних курсів, Вищих педагогічних жіночих курсів, Фребелівського педагогічного інституту, інших навчальних закладів, які тісно пов'язані з університетом Св. Володимира і Педагогічним інститутом при університеті. Зазначені освітянські установи у 1920-х роках трансформувались у структуру Київського інституту народної освіти імені М. Драгоманова. У цьому новоствореному інституті сто років тому, а саме 15 липня 1920 року у складі факультету соціального виховання було відкрито сектор для підготовки вчителів історії та суспільствознавства. Водночас, як автономний, історичний факультет функціонує після реорганізації вишу у 1933 році у Київський державний педагогічний інститут.

Найскладнішим етапом підготовки учителів історії, на думку автора статті, був 1956 рік, коли абсолютно необґрунтовано, волюнтариськими методами історичний факультет КДПІ ім. О. Горького було ліквідовано. Гірка доля доторкнулася також і до інших факультетів, які готували вчителів історії для загальноосвітніх шкіл республіки. Недалекоглядна ідея освітянських чиновників реалізувалась у додатку до постанови Ради Міністрів УРСР від 10.08.1955 року № 973 «Про додаткові заходи по впорядкуванню підготовки спеціалістів з вищою освітою в навчальних закладах Української РСР». Прийнявши пропозицію Міністерства вищої і

середньої спеціальної УРСР і Міністерства освіти УРСР, Рада міністрів Української РСР вирішила злити з 1 вересня 1956 року стаціонарні і заочні факультети:

а) історичного і природничо-географічного факультетів Київського державного педагогічного інституту імені О. Горького з відповідними факультетами Київського державного університету імені Т. Шевченка;
б) історичних факультетів Дрогобицького і Львівського та мовно-літературного факультету Кременецького педагогічних інститутів з відповідним факультетом Львівського державного університету імені Івана Франка;
в) історичних факультетів Вінницького і Кіровоградського, історичного і географічного факультетів Одеського, природничого факультету Бердичівського, мовно-літературного факультету Ізмаїльського педагогічного інститутів з відповідними факультетами Одеського державного університету імені І. Мечникова;
г) історичного і природничо-географічних факультетів Харківського педагогічного інституту імені Г. Сковороди та історичного факультету Сумського педагогічного інституту з відповідними факультетами Харківського державного університету ім. О. Горького[2].

Крім цього, Міністерство освіти УРСР, починаючи з 1 вересня 1956 року, об'єднало історичні факультети педагогічних інститутів – Ніжинського з Полтавським, Ворошиловградського із Сталінським, Житомирського з Луцьким, Кам'янець-Подільського із Станіславським[3]. Таким чином, реконструкція історичної освіти, підготовки учителів історії для загальноосвітніх шкіл у тій чи іншій мірі торкнулася 16 педагогічних інститутів і 4 державних університетів Української РСР. Зрозуміло, що така «рокіровка» історичних факультетів закладів вищої педагогічної освіти, у тому числі і заочної форми навчання, не могла не позначитися на якості підготовки учителів історичних дисциплін.

Фактично підготовка учителів історії та суспільствознавства, природничо-географічних, а також мовно-літературних спеціальностей зосереджувалася у класичних університетах, навчальні плани і програми яких значно програвали у методичному і психолого-педагогічному контенті педагогічним інститутам. Якщо, наприклад, у педагогічних вишах на психолого-педагогічну підготовку майбутнього учителя відводилось до 40% навчального часу, то у класичних університетах – лише 6-8%[4]. Насправді, автор статті зустрічав у своїй педагогічній практиці надзвичайно високоосвічених науковців, інтелектуально багатих дипломованих спеціалістів, які на превеликий жаль, недостатньо володіли власним педагогічним досвідом, і, як наслідок, свої ґрунтовні знання не завжди вміли донести до учнів.

Особливо відчутно зросла потреба у висококваліфікованих учителях історії у 60-х роках XX століття. Як наслідок, недалекоглядне рішення про ліквідацію історичних факультетів, зокрема, в КДПІ імені Горького було переглянуто. Після тривалої тринадцятирічної перерви у 1969 році на базі педагогічно-

го факультету Київського педінституту було відкрито історико-педагогічний відділ, який у 1970 році реорганізовано в окремий історико-педагогічний факультет. Навчальний план (спеціальність 2108 «Історія і педагогіка» і кваліфікація спеціаліста «Учитель історії і суспільствознавства, методист з виховної роботи», термін навчання – 5 років) передбачав вивчення майбутніми вчителями понад 13-ти історичних нормативних дисциплін, зокрема: «Історія стародавнього світу», «Історія середніх віків», «Історія нового і новітнього часу країн Азії та Африки», «Історіографія нової і новітньої історії», «Історичне краєзнавство», «Археологія» та інші дисципліни. Надзвичайно висока питома вага у навчальному плані відводилась психолого-педагогічному компоненту. Із 36 нормативних предметів навчального плану 12 відводилося на вивчення студентами психолого-педагогічних дисциплін, тобто понад третину.

Водночас, набутий науково-педагогічний досвід автора даного дослідження в педагогічних інститутах і університетах України, а також у Вищій педагогічній школі імені Клари Цеткін (колишня НДР), у Вищому педагогічному інституті імені Фелікса Варели (Республіка Куба) свідчить про те, що якість психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів залежить, перш за все, від імплементації змісту теоретичних основ психолого-педагогічної науки, закладених у навчальних програмах з того чи іншого предмету навчального плану, а також практичних умінь та навичок, необхідних для організації навчання і виховання учнівської молоді.

На початку 1970-х років у закладах вищої педагогічної освіти України вводились нові навчальні плани і програми, принципово змінювалась система вивчення загальнопедагогічних дисциплін, істотно зросли вимоги до якості підготовки майбутніх учителів. У складанні програм брали участь завідуючі кафедр педагогіки Московського, Волгоградського, Ленінградського, Івановського державних педагогічних інститутів, а також проректор Тульського державного педагогічного інституту (на жаль, вчені-педагоги з України не були авторами навчальних програм, що на той час вважалося нормою). Система вивчення педагогічних дисциплін за новими навчальними планами включала курси: «Вступ до педагогіки», «Історія педагогіки», «Педагогіка школи». Новим у запропонованій моделі було включення до навчального плану курсу «Вступ до педагогіки» і зміна послідовності вивчання курсів – спочатку історії педагогіки, а потім теорії педагогіки. Саме така схема вивчення педагогічних дисциплін, – вважає автор даної роботи, – є найбільш оптимальною і яку доцільно відродити.

Адже методично і науково не виправдано, коли у 2020-х роках студенти педагогічних університетів України спочатку вивчають у курсі «Педагогіка школи» поняття про предмет і завдання дидактики, її зміст, принципи і методи навчання, форми організації навчання тощо, не засвоївши при цьому педагогічну спадщину Я. Коменського, не опрацювавши творчо фундаментальну працю авторитетного чеського педагога «Велика дидактика», або ж «Світ чуттєвих речей у малюнках», які вивча-

ються значно пізніше, за програмою курсу «Історія педагогіки». А хіба доречно студентам історичного факультету спочатку вивчати в курсі «Педагогіка школи» теорію виховання, методи виховання, принципи виховання, виховання дітей у сім'ї, інші педагогічні проблеми, не проаналізувавши провідні ідеї, перевірені у тридцятип'ятирічному досвіді В. Сухомлинського і описані видатним українським подвижником у працях «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Сто порад учителю», «Батьківська педагогіка», «Павлиська середня школа» та інших творах, які також вивчаються в нормативному курсі «Історія педагогіки»? Слід зазначити, що і такі надзвичайно суперечливі проблеми з теорії виховання як етапи розвитку дитячого колективу, виховання особистості в колективі учнів, створення активу і постановка загальної перспективи, складний і суперечливий характер розвитку колективу, раціонально вивчати тільки тоді, коли в курсі «Історія педагогіки» майбутні учителі історії та суспільствознавства ґрунтовно опанують творчу педагогічну спадщину А. Макаренка.

Як зазначено вище, у 1970-і роки в педагогічних інститутах України вивчення педагогічних дисциплін починалося на першому році навчання з курсу «Вступ до педагогіки», який мав, перш за все, пропедевтичне значення, ознайомлював майбутніх учителів з їхньою майбутньою професією і системою підготовки до вчительської діяльності. Аналіз документів досліджуваного періоду, свідчення викладачів кафедри загальної педагогіки Київського державного педагогічного інституту імені О. Горького, а також власний досвід автора статті переконливо показують, що вперше включений у систему професійно-педагогічної підготовки вчителів курс «Вступ до педагогіки» значно розширив педагогічний тезаурус студентів із загальних основ педагогіки, вчення про розвиток особистості і ролі в цьому виховання, системи народної освіти в Україні, спонукав майбутніх учителів, зокрема історії і суспільствознавства та методистів з виховної роботи до систематичного вивчення курсів історії та теорії педагогіки, залучення їх до педагогічної практики. Свідчення, надані нам у 1970-1974-і роки професором Шелухіним Д., доцентами Кравченко О., Рябухіним М., Копачовим І., іншими викладачами кафедри педагогіки КДПІ імені О. Горького, які тривалий період викладали курс «Вступ до педагогіки» дають підстави стверджувати, що предмет, розрахований на 30 годин (20 годин лекцій і 10 годин семінарських занять) сприяв формуванню у студентів професійно-педагогічної спрямованості не тільки в процесі здобування знань з педагогічної проблематики, а й під час вивчення суспільних і спеціальних дисциплін, які включалися у систему підготовки вчителів у педагогічних вишах.

Особливе місце в програмі курсу відводилось вивченню теми «Вступ. Учитель і його призначення в суспільстві». У недавньому абітурієнти, а тепер уже студенти педагогічного вишу, вперше у своєму житті ознайомлювались з вимогами до професії учителя – суспільна спрямованість, висока загальна і педагогічна культура, наукова ерудиція, педагогічна майстерність, моральність. Наш досвід

підтверджує, що студентська молодь з особливим пієтетом ставилась до вивчення таких проблем як авторитет і педагогічний такт учителя, підготовка до вчительської діяльності, педагогічне покликання і розвиток здібностей, творчий характер учительської діяльності і розвиток самостійності, активності, потреби в самоосвіті студентів у системі теоретичної та практичної підготовки в педагогічних інститутах. У першій лекції курсу, як правило, зазначається, що учитель це людина, чия мудрість і життєвий шлях залишають глибокий слід у розвитку окремої особистості та її долі. Сказане, на наш погляд, також пробуджує у майбутніх учителів кращі людські риси, спонукає багатьох задумуватися над тим яка вона професія учителя? Як організувати студентське життя так, щоб якісніше підготуватися до професії учителя історії і суспільствознавства та методиста з виховної роботи? Підтвердженням цього може бути і те, що із запропонованої студентам тематики реферативних робіт біля 60% із них вибрали такі теми для дослідження, як: «Учитель, якого я пам'ятаю», «Школа, в якій мені хотілося б працювати», «Що змінив би я у загальноосвітній школі, якщо був би її директором?», «Школа XXI століття: мої роздуми і пропозиції», інші теми.

У вступній лекції акцентується увага студентів-першокурсників, перш за все, на витоках педагогіки, її філософії, понятійно-термінологічному контенті, який надзвичайно тісно пов'язаний з грецькою педагогічною традицією. Така методологія, на наш погляд, цілком виправдана. Адже відомо, що у Стародавній Греції – VI ст. до н.е. піфагорійці (члени релігійно-етичного братства, заснованого Піфагором) уже розробили періодизацію розвитку людини, в основу якої поклали цифру 7: у першу седмицю випадають зуби, у другу седмицю наступає статева зрілість, у третю седмицю відростала борода. Тобто головна ідея піфагорійського семиріччя – виховувати і навчати людину з урахуванням, перш за все, її віку. Близьку до цієї теорії, але не тотожну, висловлював також визначний філософ античного світу, вчений енциклопедист Аристотель (384-322 рр. до н.е.). У праці «Політика» Аристотель зазначав, що «усе виховання має поділятися за ступенями віку на два класи: 1 – від семи років до статевої дозрілості й 2 – від настання статевої зрілості до 21 року. Звичайний спосіб поділяти вік людського життя на семиріччя, може й непоганий, але все таки – й при цьому поділі треба зважити на природу»[5].

Відповідно до запропонованої схеми діти з демократичних Афін, які досягли семирічного віку (переважно виховані в заможних сім'ях), як правило, фізично розвинуті, з традиційними моральними установками, розпочинали етап шкільного навчання. Після сказаного студенти нерідко цікавляться, а чому навчання дітей у школах проводилося у державі – полісу Афіни і не стосувалося полісу Спарта? Такі і подібні проблемні запитання (їх буває 5-6 на кожній лекції і семінарському занятті) свідчать про вияв інтересу у майбутніх учителів до історико-педагогічної тематики, спонукають їх до розвитку мислення, аналогії, активізують пізнавальну активність. Стосовно поставленого вище запитання ради-

мо слухачам звернутися до праць: Аристотель. Этика; Политика; Поэтика // Собр. соч.; В 4 т. Т.4. М., 1984; Блавацкая Т. В. Греческое общество второго тысячелетия до новой эры и его культура. М., 1976; История древней Греции. М.,1986 і інших джерел. Одночасно у дискусіях і творчій співпраці із студентами приходимо до висновку, що у Спарті і Афінах, як рабовласницьких державах було багато спільного, однак існували характерні відмінності. Вони обумовлювалися рівнем їх економічного, політичного і культурного розвитку. У Спарті (Лаконії) VIII-VII ст. до н.е. основою господарського життя було землеробство, де 9000 родин рабовласників тримали під своєю владою більше 250000 поневоленого населення (рабів-ілотів і неповноправного населення – періеків), серед якого досить часто виникали заворушення та повстання. Крім цього, життя і культура Стародавньої Спарти мала замкнутий характер, а техніка і наука перебувала на надзвичайно низькому рівні. Розумовому вихованню дітей і молоді у Спарті також не приділялося достатньої уваги. Пріоритетним у країні було військово-фізичне виховання дітей і молоді – головна мета якого готувати воїнів-поневолювачів, які б уміли тримати у покорі тисячі рабів. Зрозуміло, що навчання дітей читанню і письму у шкільному режимі аж ніяк не було в пріоритетах державної політики Спарти і не складало істотної питомої ваги у спартанському вихованні.

В Афінах, на відміну від Спарти, була встановлена демократична рабовласницька республіка. У V ст. до н.е. Афіни досягли найвищого ступеня своєї могутності, а афінська культура – найбільшого розквіту: розвивалась філософія, природознавство, математика, історія, скульптура, живопис, створювались школи для хлопчиків, у яких діти виховувались у дусі калокагатії (від грецьких слів «калос кай агатос» – прекрасний у фізичному і моральному відношенні). Першими афінськими чоловічими школами, в яких діти рабовласників навчалися приблизно з 7 до 14 років, були школи граматистів і школи кіфаристів. У школах граматистів хлопчиків учили писати, читати та лічити. У школах кіфаристів хлопчик учився музики, елементарної грамоти, а також співати, грати на музичних інструментах, декламувати уривки з «Одіссеї», «Іліади» та інших творів. Обидва типи шкіл були приватними і платними.

Хлопчика до школи (учителя) та назад до будинку рабовласника супроводжував його слуга (російське – «дядька» – І. Ш.) і з більш-менш розвинутих і здібних рабів, терплячих у роботі, найрозумніших і найдобросовісніших. Мета такого супроводу в одному із джерел зазначена так: «во избежание неприличных уличных знакомств». Є також свідчення, що зазвичай такими провідниками (рабами) дітей вибирали тих, хто не міг виконувати іншу роботу, однак на відміну від багатьох така особа характеризувалася вірнопідданістю (відданістю, незрадливістю) своєму господарю та його домівці, була більш дбайливою, ніж вимогливою.

У контексті зазначеного прислухаємося до роздумів уже згаданого нами грецького філософа і педагога Аристотеля, який хоч і уявляв рабів, «як знаряддя, що вміє говорити», однак все ж таки

прийшов до висновку, що і «раб буває корисним для повсякденних потреб. Звідси зрозуміло, що він повинен мати і чесноти в малій мірі, а саме у такій, щоб його свавільність чи млявість не завдавали шкоди виконуваним ним роботам»[6].

Поступово раб – провідник дитини (дітосупроводжувач) перетворювався у домашнього вихователя, постійного комунікатора з учнем у позашкільний час, виконавця його повсякденних бажань. Таку людину афіняни з давніх давен називали педагогом (буквальний переклад з грецької – «пайдес» – дитина, «аго» –вести). Тобто, історичне поняття «педагог» трансформувалося в особу, що займається викладацькою чи виховною роботою, має достатню педагогічну підготовку, поєднує в собі любов до предмета з любов'ю до вихованця, любить не усіх дітей взагалі, а по-своєму, по-особливому кожного зокрема[7]. При цьому – і на це хочеться звернути особливу увагу читача, – любити дитину, перш за все слід такою, яка вона є в реальному соціальному житті.

Ідея «любити дитину такою, яка вона є» неодноразово викликала у студентів історичного факультету полеміку з роздумами видатного українського педагога В. Сухомлинського, висловленими у його статті «Як любити дітей» у далекому 1967 році. Василь Олександрович стверджував, що «любов учителя до дітей народжується в горінні, в боротьбі за людину, нерідко – в муках. Було б наївним уявляти собі справу так, що всі дітки, які приходять до школи – це красиві троянди; і вчителеві не залишається нічого, як тільки милуватися ними. Є троянди, а є й чортополох... Хіба можна це все любити? Я люблю дитину «не такою, якою вона є, а такою, якою вона мусить бути»[8]. Як правило, більшість майбутніх учителів історії схиляються до позиції, що дитину треба любити такою, якою вона є – чи то троянда, чи чортополох. А для того, щоб дитина стала справжньою квіткою, – стверджували студенти, – треба «терпляче, поступово шукати все нові і нові доріжки до серця дитини.» (В. Сухомлинський). Саме такі стежки-доріжки завжди прокладали до дитячих сердець А. Макаренко і В. Сухомлинський. І якби так трапилося, щоб Василь Олександрович зміг почути майбутніх учителів історії та суспільствознавства сьогодні – хочеться вірити, що він розділив би ідеї київських студентів-драгоманівців. Адже змінилася епоха, суспільство, світ, школа, учитель, виросло нове покоління, незалежних, самостійних, вільних, думаючих українців.

У «Вступі до педагогіки» наголошується також, що учительська діяльність є однією з найстаріших професій на землі. Відтоді, як існує виховання, його доручають найавторитетнішим і найосвіченішим людям. Відомо, що у Стародавньому Вавилоні, Єгипті, Сирії та інших державах Стародавнього Сходу учителями були, як правило, жреці. У Стародавній Греції – учителями ставали найрозумніші і найталановитіші вільнонаймані громадяни «педономи – посадові особи, яких призначала герусія (старійшини в Стародавній Спарті; педотриби – ті, хто керував фізичним вихованням у Стародавніх Афінах (VI-IV ст. до н.е.); дидаскали – учителі у Стародавній Греції та у Візантії). У Римській Імперії вперше визнають учителя дер-

жавним службовцем, який призначався від імені імператора. У стародавніх китайських хроніках за двадцять століть до н.е. є навіть згадка про існування міністерства освіти і призначення на посаду вчителя наймудріших представників суспільства[9].

У середні віки обов'язки учителя виконували священники, монахи, пізніше в містах – наймані особи. При дворах багатих людей учитель входив до складу допоміжного обслуговуючого персоналу. Передові мислителі і педагоги у всі часи (Квінтіліан – давньоримський педагог, Коменський – чеський, Песталоцці – швейцарський, Руссо – французький, Дідро – французький, Дістервег – німецький, Ушинський – український, Толстой – російський, Макаренко – український, Сухомлинський – український) підкреслювали високе суспільне значення Учителя.

У традиції народів світу учительська професія – найпочесніша. Згадаймо давньокитайського філософа і педагога Конфуція (551-479 рр. до н.е.), який, як відомо, письмових праць не залишив. Однак його учні у п'яти розділах книги «Бесіди і судження» і «Записках про навчання» записали двадцять п'ять висловлювань і афоризмів Конфуція, які починаються фразою: «Учитель сказав...». Письменник Фадєєв О., характеризуючи педагогічну діяльність зазначає, що побачивши учителя на вулиці, за п'ятдесят метрів, шапку треба знімати з поваги до педагога.

У Грузії школярі не називають учителя по імені й по-батькові, а звертаються до нього «Шановний вчителю!»[10]. В. Сухомлинський у своєму останньому «Слові до учнів» – до першокласників і випускників зазначав: «нехай на все життя збережеться у вашій душі трепетне, шанобливе почуття, коли ви згадаєте про шкільний дзвоник і парту, про підручник і сувору тишу в класі. Щоб, ставши дорослим, і проходячи повз школу ви скинули шапку, щоб шкільні роки згадували з щемливим почуттям любові і вдячності[11].

Водночас, на державному рівні, реально учитель ніколи не мав належного суспільно-правового статусу[12], починаючи із Стародавньої Греції. У школах кіфариста та граматиста професія учителя вважалася як ремесло і особливою повагою з боку рабовласників не користувалася. Прикро, але і в новітній історії України учительська професія не стала престижною, недостатньо оціненою державою і суспільством. З болем аналізуємо виступи освітян на Першому з'їзді педагогічних працівників України. «Ще вчора учень сором'язливо писав в учнівських творах про те, що професія учителя не престижна, – говорила інспектор шкіл відділу освіти Саратської районної держадміністрації Аркатова В. – Сьогодні дівчинка в школі, якій Богом дано рідкісний хист бути педагогом, пише, як розуміє: вчителем бути невигідно... Сьогодні руки у сільського вчителя такі ж мозолясті, як у селянина, він мало став працювати над собою... Анкетування, проведене в одній із шкіл нашого району, свідчить, що ніхто з учителів не хоче бути класним керівником. Це вже трагедія...[13]. Це той випадок, коли кажуть, що коментарі зайві. За двадцять вісім років після Першого з'їзду педагогічних працівників можна впевнено засвідчити – на освітянському полі в Україні особливо відчутних змін не зафіксовано. На жаль!

Тривалий досвід викладання курсу «Вступ до педагогіки» дає нам підстави стверджувати, що тема дисципліни «Предмет і завдання педагогіки» завжди була найбільш затребуваною у студентів історичного факультету (нагадаємо, у досліджуваний період факультет мав назву «історико-педагогічний»). І це виправдано. Адже зміст зазначеної вище проблеми закладає базові матриці професійно-педагогічної підготовки майбутнього учителя історії. Зокрема, у змісті лекції розглядаються такі ключові питання: Предмет педагогіки; Основні поняття педагогіки: виховання, навчання і освіта; Виховання, як явище суспільного життя; Виховання, як предмет педагогіки; Виникнення виховання і його роль у розвитку суспільства; Система педагогічних наук; Зв'язок педагогіки з філософією, соціологією, психологією і фізіологією.

На лекції студенти вперше дізнаються, що «Педагогіка» до початку XVII століття залишилася частиною філософії. Як наука «педагогіка» вперше була виділена із системи філософських знань англійським філософом і природодослідником Френсісом Беконом. Саме Ф. Бекон у 1623 році видав свій трактат «Про достоїнство і примноження наук», в якому окремою галуззю наукового знання було названо «педагогіку». Водночас, не применшуючи заслуг англійського вченого, немало дослідників вважають, що пальма першості в обґрунтуванні педагогіки, як науки, все ж таки належить чеському просвітнику і педагогу Я. Коменському. Він виокремив педагогіку з філософії, науково обґрунтував її своїми ідеями, педагогічними працями – написав десятки підручників для школи, понад 260 педагогічних творів, увів у теорію і шкільну практику поняття «урок», «клас», «канікули», «екзамен», «дидактика», «метод» тощо. Цим самим Я. Коменський запатентував педагогіку як повноцінну, незалежну і самостійну науку.

Зазначаємо, що крім педагогіки, світ знає ще немало наук у сфері освіти, які у радянську добу були проігноровані. У той же час у навчальних планах приватних закладів освіти України багатьом маловідомим дисциплінам приділяється особлива увага. Зокрема, таким наукам як: риторика і гомілетика, герменевтика, соціологія, автогогіка, наукова антропологія, семіотика, педологія, епістемологія, праксеологія тощо. У світі немає єдиної педагогіки. Відсутній також однозначний підхід до визначення понять «освіта» і «виховання», які, в свою чергу, не віддеференційовані одне від одного. Така понятійна невизначеність характерна і у назвах праць з історії педагогіки, які видаються у різних країнах: історія педагогіки, історія виховання, історія освіти[14]. Навіть таке поняття як «учитель», яке здавалось би давно узгоджене світом, у XXI столітті трактується неоднозначно. У багатьох країнах така професія визначається як учитель-фасілітатор: тобто той, «хто допомагає дитині в процесі її розвитку» (К. Роджерс), «допомагає сприяти соціалізації дітей у навчальній і позанавчальній роботі», «спрямовує особистість вихованця на досягнення успіху». До слова, у більшості затребуваних студентами словників: «Український педагогічний словник», «Педагогический словарь в

двух томах», «Словник іншомовних слів», «Словарь русского языка С. И. Ожегова» та інших поняття «фасілітатор» не значиться.

У кінці 1970-х років у навчальні плани педагогічних вишів внесені істотні зміни. Зокрема, замість курсу «Вступ до педагогіки» вводився новий пропедевтичний педагогічний предмет «Вступ до учительської спеціальності» (Программы педагогических институтов. Введение в учительскую специальность. М.: Просвещение, 1978. 13 с.). Навчальна програма цього курсу цілеспрямовано орієнтувала студентів саме на «учительську спеціальність», а не просто «спеціальність». Зазначений предмет майбутні учителі вивчали впродовж першого семестру по дві години на тиждень. Реалізація змісту нової дисципліни покладалася на загальноінститутську кафедру педагогіки (36 год.). Як засвідчила подальша практика підготовки учителів курс «Вступ до учительської спеціальності», будучи першим у системі педагогічних дисциплін, «прокладав шлях» вивченню інших теоретичних предметів педагогічного циклу, зокрема педагогіки школи – теорії виховання, теорії освіти й навчання (дидактики), питань школознавства, актуалізував професійно-падагогічну спрямованість всієї діяльності вищої педагогічної школи, тобто суцільну педагогізацію інфраструктури закладу вищої педагогічної освіти. Не підлягає сумніву аксіома про те, що майбутніх учителів з перших днів навчання у педвиші доцільно також включати в педагогічну атмосферу (дух) закладу, знайомити із специфікою учительської професії, організацією навчально-виховного процесу у вищій педагогічній школі, з методами самоосвіти, якими повинен оволодіти кожен спеціаліст, зокрема учитель історії та суспільствознавства.

Основними завданнями курсу «Вступ до учительської спеціальності» вважались:

а) розкрити соціальну значимість учительської професії, її місця і функцій у суспільстві;
б) розкрити зміст, форми, методи системи підготовки учителя до педагогічної діяльності;
в) розкрити структуру і організацію навчально-виховного процесу у студентів[15].

Аналізуючи документи, щорічні звіти про навчально-виховну роботу педагогічних інститутів, а також свідчення колег, автор статті стверджує та обґрунтовує ідею про те, що даний предмет допомагає майбутнім учителям глибоко усвідомити соціальну суть і зміст їх майбутньої учительської спеціальності, свідомо і активно включатися в самостійну навчальну, наукову, громадську діяльність у період навчання в педагогічному виші, сприяє формуванню професійно-педагогічної спрямованості мислення і активної діяльності майбутніх учителів, а також адаптації їх до умов навчання у виші.

Зазначимо, що до читання лекцій з окремих тем залучалися також кваліфіковані викладачі з інших кафедр. Зокрема, лекції з теми «Характеристика професійної діяльності учителя загальноосвітньої школи» читали викладачі не тільки кафедри педагогіки, а й спеціальних кафедр: історії СРСР, загальної історії та методики викладання історії, згодом кафедри історії УРСР, історії стародавнього

світу, середніх віків, нової і новітньої історії. Читання лекцій з теми «Участь студентів у науково-дослідній роботі», як правило доручалось професорам і досвідченим доцентам, які керували науково-дослідною роботою студентів на факультеті: проф. М. Березовчуку, доц. Н. Кравченко, проф. А. Трубайчуку, проф. Т. Ладиченко, проф. Г. Стрельському, доц. М. Александрі, доц. В. Самойленко іншим авторитетним науковцям. Заняття з теми «Вища педагогічна школа і організація у ній навчально-виховного процесу» проводили декани факультету – доц. Г. Січкар і доц. І. Ганжа. Особливий інтерес майбутні учителі проявляли до вивчення теми «Самостійна робота студентів у вищій педагогічній школі», яку проводили, як правило, співробітники загальноінститутської наукової бібліотеки – Е. Татарчук – Заслужений працівник культури України, провідні фахівці Л. Савенкова, М. Гром'як, Л. Стеблина, Н. Тарасова, Г. Шаленко, О. Гуськова інші спеціалісти. Опитування студентів, проведені у 70-х роках XX століття свідчать про те, що понад 90% майбутніх учителів історії і суспільствознавства на таких заняттях навчилися користуватися каталогами, бібліографічними картотеками, швидко знаходити потрібну літературу. Майже всі респонденти у рамках вивчення пропедевтичних педагогічних курсів, а таких понад тисяча, заявили, що вони вперше довідались про наявність у фондах бібліотеки окремих видань з Психологічної семінарії при університеті Св. Володимира, педагогічного музею Київського навчального округу, бібліотеки Кам'янець-Подільського Українського університету та з інших місць. Більше 30% опитаних – зазначили в анкетах, що на семінарських заняттях, інших формах самостійної навчальної роботи вони опрацьовували раритетні видання XIX століття, наявні у фондах бібліотеки, серед яких перші видання «Кобзаря» Тараса Шевченка 1840 року, збірки творів великого поета, видані у Санкт-Петербурзі у 1883, 1886, 1899 роках; прижиттєві видання Івана Франка «Апокрифи і легенди» у чотирьох томах (Львів, 1896, 1899, 1902, 1906); «Сборникъ материаловъ для исторической топографіи Кіева и его окрестностей» (1874); «Украинскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ» (за редакцією М. Грушевського, А. Кримського, 1914) та багатьох інших[16]. На жаль, сьогодні пропедевтичні педагогічні курси «Вступ до педагогіки» і «Вступ до учительської спеціальності» у редакції 1970-х років на історичному, а також на інших факультетах НПУ імені М. Драгоманова студентами не вивчаються. Кафедра теорії та історії педагогіки, як колишній ініціатор цього проєкту, не бере участі в його реалізації. Проте автор статті регулярно у процесі викладання курсу «Історія педагогіки» використовує величезний масив наявної історико-педагогічної літератури у фондах наукової бібліотеки, яка є найбільшою серед бібліотек закладів вищої педагогічної освіти України. Користується фондами наукової бібліотеки і студентська молодь, в тому числі і «Автоматизованим зведеним каталогом періодичних видань бібліотек закладів вищої освіти м. Києва». Підтвердженням сказаного є посилання студентів-магістрантів історичного факультету на джерела інформації, на-

явні в науковій бібліотеці НПУ імені М. Драгоманова. Наведемо одне із посилань у випускній магістерській роботі. «Книжковий фонд бібліотеки НПУ імені М. Драгоманова, – зазначає магістрантка, – становить понад 1240000 друкованих одиниць з різних галузей знань. Видання психолого-педагогічної тематики у фонді бібліотеки є найповнішим зібранням в Україні. На полицях книгозбірні понад 2000 дисертацій, захищених в університеті впродовж декількох десятиліть. Бібліотека має розгалужену систему обслуговування студентів і професорсько-викладацького складу, що побудована відповідно до розташування факультетів у навчальних корпусах. Працюють шість абонементів видачі літератури додому, вісім читальних залів у навчальних корпусах і гуртожитках, де одночасно можуть працювати 770 читачів. Щодня відділи бібліотеки відвідують від 1900 до 2200 студентів, викладачів, аспірантів, докторантів; упродовж року їм видається понад один мільйон книжок, дисертацій, журналів, газет[17]. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що процес підготовки учителів історії в НПУ імені М. Драгоманова – надзвичайно складний і суперечливий. Були досягнення і серйозні прорахунки, особливо у другій половині 50-х років XX століття. Після відновлення історико-педагогічного факультету почався новий етап підготовки учителів історії і суспільствознавства, розширено його профілі, вперше в традицію факультету введено нову кваліфікацію «методист з виховної роботи, актуалізовано зміст, форми і методи теорії і практики професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів, зверталась особлива увага на пропедевтику педагогічних дисциплін.

Матеріали статті, висновки із результатів багаторазового анкетного опитування студентів історико-педагогічного факультету у 70-х роках XX століття, свідчать про те, що початкові професійно-педагогічні знання, уміння і компетентності майбутні учителі здобували, перш за все, у процесі вивчення педагогічних курсів «Вступ до педагогіки» та «Вступ до учительської спеціальності». Жодна інша дисципліна навчального плану аналогічні проблеми спеціально не розглядала.

Зазначене підтвердили і колишні студенти історико-педагогічного факультету, які вивчали пропедевтичні педагогічні дисципліни у далекому 1979-у році. На відзначення 40-річчя закінчення вишу у червні 2019 року була організована зустріч випускників факультету, на яку був запрошений і автор даного дослідження. Досвідчені, шановані українським суспільством учителі, директори шкіл, відмінники освіти України, Заслужені працівники освіти України, доценти, професори, доктори історичних наук, декани, проректори закладів вищої освіти, викладачі педагогічних коледжів, учені Інституту історії Академії наук України, почесні дипломати з великою вдячністю згадували роки навчання на історико-педагогічному факультеті, все добре, світле і радісне, пов'язане із студентським життям.

Вважаємо, що настав час переглянути навчальний план історичного факультету зразка 2020 року, включивши до нього пропедевтичні педагогічні дисципліни, зокрема курс «Вступ до учительської спеціальності» саме у форматі 1970-х років, як такий, що є

пріоритетним у системі професійно-педагогічної підготовки учителів історії та суспільствознавства. Доцільно також уважно придивитися до структури загальнопедагогічних дисциплін, порядку і послідовності їх вивчення у 1970-х роках за схемою: «Вступ до педагогіки» («Вступ до учительської спеціальності»), «Історія педагогіки», «Теорія виховання», «Теорія освіти і навчання (дидактика)», «Питання школознавства». Хочеться вірити, що зацікавлений читач розділяє ідею, яка є науковим пріоритетом автора статті – «Навіщо руйнувати те, що себе виправдало. Адже не все, що було у минулому – погане, як і не все нове – якісне».

Примітки:

1. О приготовлении учителей Гимназий и Прогимназий [... и возложении этого дела на Университеты] (23 марта 1865). СПМНП, 1865-1870. Т. 4. С. 147-149.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2441.
3. Там само.
4. Каракоз С. Господар Освітнього міста // Освіта. 2001. 26 грудня.
5. Коваленко Є. І., Бєлкіна Н. І. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія. Навчальний посібник / уклад. і автори вступних статей Є. І. Коваленко, Н. І. Бєлкіна ; заг. ред. Є. І. Коваленко. Київ: Центр навчальної літератури. 2006. С. 41.
6. Там само. С. 44.
7. Савін М. В. Педагогіка. Київ, 1974. С. 4.
8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. Київ: Рад. школа, 1977. Т. 5. Статті. С. 294.
9. Кочетов А. И. Введение в специальность. Рязань, 1976. С. 20.
10. Щербакова К. Й. Вступ до спеціальності: навч. посібник. Київ: Вища школа, 1990. С. 119.
11. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 5. Статті. С. 294.
12. Педагогический словарь. М., 1960. Т. 2. С. 547.
13. Аркатова В. В. З трибуни Першого з'їзду педагогічних працівників // Творче об'єднання «Галузь». 1992. 30 грудня. С. 3.
14. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: учебное пособие для педагогических учебных заведений / под ред. академика РАО А. И. Пискунова. 2-е изд., испр. и дополн. М.: ТЦ Сфера, 2001. С. 3.
15. Программы педагогических институтов. Введение в учительскую специальность. М.: Просвещение, 1978. С. 5.
16. Поточний архів автора дослідження. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова: 1834-2004: Історія. Сьогодення. Перспективи / авт.: В. П. Андрущенко, Г. І. Волинка, Н. Г. Мозгова та ін. Київ: Навч. книга. 2005. С. 200-202.
17. Андрущенко В. П., Волинка Г. І., Мозгова Н. Г. та ін. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова: 1834-2004: Історія. Сьогодення. Перспективи. Київ: Навч. книга. 2006. С. 203; Поточний архів автора статті.

На основании документов Центрального государственного архива общественных объединений Украины, а также текущего архива автора статьи, мемуаров и воспоминаний профессоров, до-

центов, деканов и их заместителей, выпускников историко-педагогического факультета НПУ имени М. Драгоманова показана эволюция подготовки учителей истории и обществоведения и методистов по воспитательной работе. Раскрыто содержание учебных программ 1970-х годов по «Истории педагогики», а также пропедевтику будущих учителей с учительской профессией. Исследование базируется на данных опросов преподавателей кафедры педагогики Киевского государственного педагогического института им. А. Горького, предоставленных автору данной работы в 1970-1974 гг. Проанализированы тематика и основные направления содержания программ по дисциплинам «Введение в педагогику», «Педагогика школы», «Введение в учительскую специальность».

Ключевые слова: *эволюция, исторический факультет, учебные планы и программы, учитель истории и обществоведения, методист по воспитательной работе.*

Отримано: 26.09.2020

УДК 378.4.096(477.43)(082)

Олександр Комарніцький
м. Кам'янець-Подільський

НАВЧАЛЬНА ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА РОБОТА ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ПЕДІНСТИТУТУ У РОКИ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (1991-1997 рр.)

У статті автор наголошує, що проголошення державної незалежності України позитивно вплинуло на навчальну та навчально-методичну роботу історичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту. Йдеться про модернізацію навчальних планів, впровадження новітніх інноваційних технологій навчання, розширення спектру практик. Розповідається, що більшість студентів ретельно відвідували навчальні заняття, виконували курсові і дипломні роботи. Значна увага приділялася навчально-методичному забезпеченню навчального процесу.

Ключові слова: *факультет, кафедра, навчання, успішність, практика.*

На сучасному етапі розвитку українського суспільства в умовах кардинальних змін соціально-економічної, політичної ситуації перед вищою освітою постають складні завдання, пов'язані як із інноваційною підготовкою молоді, так і з формуванням особистісних якостей майбутнього фахівця нової формації. Сьогодення вимагає від закладів вищої освіти підготовки непросто висококваліфікованих випускників, а фахівців із сучасним науковим мисленням, здатних приймати новаторські рішення, творців, які перебувають у постійному пошуку нестандартних підходів, володіють неповторним індивідуальним стилем діяльності, з високим рівнем інтелектуального й духовного розвитку, національно свідомих громадян-патріотів, носіїв нових соціальних цінностей.

© Олександр Комарніцький, 2020